

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De onschuld voorbij? Over de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van minderjarige verdachten in Nederland

Brink, Y.N. van den

Citation

Brink, Y. N. van den. (2012). De onschuld voorbij? Over de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van minderjarige verdachten in Nederland. *Tijdschrift Voor Familie-En Jeugdrecht*, 5-11. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19816>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19816>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De onschuld voorbij?

Over de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van minderjarige verdachten in Nederland

4

Vanuit verschillende hoeken zijn recentelijk zorgen geuit over de veelvuldige toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen in Nederland. In politiek Den Haag vinden deze zorgen echter weinig gehoor. Dit roept de vraag op in hoeverre de Nederlandse wettelijke regeling van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen, en de toepassing daarvan in de Nederlandse rechtspraak, recht doet aan de bijzondere positie van de jeugdige in het strafrecht. In deze bijdrage wordt duidelijk dat zowel de wettelijke regeling als de rechtspraak op dit vlak knelpunten bevat. Er worden in deze bijdrage een aantal fundamentele knelpunten uitgelicht en enkele concrete aanbevelingen gedaan voor zowel de wetgever als de rechtspraak.

1. Inleiding

In 2009 is Nederland door het Kinderrechtencomité van de Verenigde Naties op de vingers getikt wegens de veelvuldige toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen.² Deze zorgen waren al eerder geuit door diverse wetenschappers³ en zijn recentelijk herhaald door de RSJ⁴ en door Unicef en Defence for Children.⁵ Niettemin lijkt het huidige kabinet zich hier weinig druk om te maken. In tegendeel, het kabinet is zelfs voornemens de toepassingsmogelijkheden van de voorlopige hechtenis ook ten aanzien van jeugdigen verder uit te breiden.⁶ Deze ontwikkeling

past binnen de huidige verharding van het straffklimaat in Nederland, waarin de bijzondere positie van de minderjarige in het strafrecht nog al eens uit het oog lijkt te worden verloren. Dit is een zorgelijke ontwikkeling. Uit het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) volgt immers dat het belang van het kind een primaire overweging moet zijn bij alle beslissingen in het kader van het jeugdstrafrecht.⁷

In deze bijdrage staat de vraag centraal in hoeverre de Nederlandse wettelijke regeling van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen, en de toepassing daarvan in de Nederlandse rechtspraak, recht doet aan de bijzondere positie van de jeugdige in het strafrecht.⁸ Uit het aan deze bijdrage ten grondslag liggende onderzoek⁹ komt naar voren dat zowel de wettelijke regeling als de rechtspraak verschillende knelpunten bevat die zich moeizaam verdragen met het 'belang van het kind' als centrale notie in het jeugdstrafrecht. Er is voor zowel de wetgever als de rechtspraak een taak weggelegd deze regeling en de toepassing daarvan meer in lijn te brengen met de bijzondere positie van de jeugdige in strafrecht. Doel van deze bijdrage is hiertoe een aanzet te geven door een aantal fundamentele knelpunten uit te lichten en te voorzien in enkele concrete aanbevelingen.

Alvorens in de paragrafen 3 en 4 een aantal knelpunten in respectievelijk de wettelijke regeling en de rechtspraak worden uitgelicht, zal in paragraaf 2 allereerst concrete invulling worden gegeven aan de notie 'belang van het kind' in het kader van de voorlopige hechtenis. In paragraaf 5 wordt besloten met enkele conclusies, waarna een overzicht van de aanbevelingen volgt.

2. De voorlopige hechtenis en 'het belang van het kind'

De voorlopige hechtenis is een strafvorderlijk dwangmiddel dat de autoriteiten een instrument geeft om ten aanzien van een verdachte van een strafbaar feit reeds vóór de terechtzitting een vrijheidsbenemende interventie te treffen

1 Mr. Y.N. van den Brink is cum laude afgestudeerd in de master Strafrecht aan de Universiteit Utrecht en is thans masterstudent Criminologie aan dezelfde universiteit. Dit artikel is gebaseerd op het gelijknamige afstudeeronderzoek aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, Universiteit Utrecht, met dank aan dr. T. Liefwaard en prof. dr. I. Weijers.

2 Kinderrechtencomité, *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: The Kingdom of the Netherlands (CRC/C/NLD/CO/3)*, 30 januari 2009, § 77.

3 Zie onder meer: P. van der Laan, 'Jeugd, criminaliteit, politie en justitie', *Delikt en Delinkwent* 2005, p. 1009; M. Boone & M. Moerings, 'De cellenexplosie. Voorlopig gehechten, veroordeelden, vreemdelingen, jeugdigen en tbs', *Justitiële verkenningen* 2007, p. 9-30; A. van der Laan & I. Weijers, 'De beleving van de vrijheidsbeneming', in: I. Weijers (red.), *Justitiële interventies. Voor jeugdige daders en risicjongeren*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 344.

4 Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ), *Het jeugdstrafproces: toekomstbestendig!*, Advies 14 maart 2011, p. 45.

5 Defence for Children International & Unicef, *Jaarbericht Kinderrechten 2011*, Voorburg/Leiden 2011, p. 16.

6 Een voorbeeld hiervan is het conceptwetsvoorstel van 20 mei 2011 tot verruiming van de gronden van de voorlopige hechtenis (te raadplegen op www.rijksoverheid.nl). Dit conceptwetsvoorstel heeft tot doel bij uitgaansgeweld in de openbare ruimte en geweld tegen personen met een publieke taak de mogelijkheden voor de toepassing van voorlopige hechtenis te verruimen met het oog op een snelle berechting van de verdachte. Hierbij worden minderjarige verdachten niet uitgezonderd.

7 Kinderrechtencomité, *General Comment no. 10 (CRC/C/GC/10)*, 25 april 2007, § 10.

8 Met de term 'jeugdige' wordt, evenals met de term 'minderjarige', bedoeld op een verdachte die ten tijde van het delict de leeftijd van twaalf jaren doch niet die van achttien jaren heeft bereikt (zie art. 77a Sr).

9 Er is zowel theoretisch als praktijkonderzoek verricht. In het kader van het praktijkonderzoek zijn – in de periode van oktober 2010 tot en met maart 2011 – kwalitatieve interviews afgenomen met een vijftal kinderrechtshouders van drie verschillende rechtbanken, waarvan een viertal werkzaam is (geweest) als rechter-commissaris (kinderrechtshouders/R-C), een tweetal Officieren van Justitie, een viertal advocaten, een raadsontzoeker en een jurist van de Raad voor de Kinderbescherming, een psycholoog en een jurist van het NIFP en twee vooraanstaande wetenschappers op het gebied van detentierecht en jeugdrechtspiegling.

om het acute gevaar dat verdachte de waarheidsvinding bemmert, vlucht, recidiveert of onrust in de samenleving veroorzaakt te bedwingen.¹⁰ De voorlopige hechtenis kent echter een extra dimensie in jeugdzaken, te weten het 'belang van het kind'. Dit leidende beginsel onderscheidt het jeugdstrafrecht van het reguliere strafrecht en kan een directe weerslag hebben op de ruimte voor de toepassing van het dwangmiddel ten behoeve van de strafvordering in jeugdstrafzaken, in zowel de wettelijke regeling als de praktijk. Het is echter de vraag wat onder het 'belang van het kind' moet worden verstaan. Zo kan deze notie enerzijds 'minimaliserend' worden opgevat. Weijers wijst er bijvoorbeeld op dat de betekenis van de notie 'belang van het kind' niet moet worden gezocht in verregaand paternalisme en onbereikbare idealen. Het 'belang van het kind' in het strafproces wordt in deze opvatting ingevuld aan de hand van twee uitgangspunten: de bescherming van het kind tegen schade (het schadebeginsel) en de ruimte voor eigen inbreng van het kind.¹¹ Concreet impliceert het schadebeginsel in het kader van de voorlopige hechtenis dat de jeugdige, gelet op diens kwetsbare positie als procespartij, extra bescherming dient te krijgen bij de voorgeleiding bij de rechter-commissaris en de raadkamerzitting. Voorts volgt uit het schadebeginsel een zeer terughoudende toepassing van vrijheidsbenemende dwangmiddelen zoals de voorlopige hechtenis, waarbij minder ingrijpende alternatieven te allen tijde de voorkeur verdienen. De ruimte voor eigen inbreng van de minderjarige impliceert een dialogische benadering tijdens de voorgeleiding en raadkamerzitting, waarbij de jeugdige de procedure en hetgeen wordt besproken begrijpt.

Anderzijds kan het belang van het kind ook 'maximaliserend' worden ingevuld, in die zin dat strafrechtelijke interventies een positieve invloed op de ontwikkeling van de jeugdige tot doel dienen te hebben.¹² In het licht hiervan zou voorlopige hechtenis kunnen worden gebruikt om het gedrag van de jeugdige te beïnvloeden en hem bijvoorbeeld te laten 'leren van zijn fouten'.

Naar mijn idee is Weijers' minimaliserende invulling echter voor wat betreft de voorlopige hechtenisfase het zuiverst: een verdergaande, maximaliserende invulling van de notie 'belang van het kind' brengt immers het risico mee dat voorbijgegaan wordt aan de onschuldpresumptie en het dwangmiddelkarakter van de voorlopige hechtenis.¹³ In

deze bijdrage wordt Weijers' minimaliserende opvatting van de notie 'belang van het kind' dan ook als uitgangspunt genomen.

3. De wettelijke regeling

3.1 De opgave van de wetgever

De wetgever zal met betrekking tot de regeling van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen een evenwicht moeten vinden tussen enerzijds het bieden van ruimte aan de autoriteiten voor een instrumentele toepassing van het dwangmiddel ten behoeve van de strafvordering en anderzijds het recht doen aan het belang van het kind als centrale notie in het jeugdstrafrecht.¹⁴ Dat de Nederlandse wetgever dit in zekere zin heeft geprobeerd, is zichtbaar in de Nederlandse wettelijke regeling van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen, zoals neergelegd in het Wetboek van Strafvordering. De regeling kent naast de commune bepalingen (art. 63-87 Sv), die een instrumentele toepassing van het dwangmiddel ten behoeve van de strafvordering waarborgen,¹⁵ een aantal jeugdspecifieke bepalingen (art. 491-494 Sv). Niettemin bevat de huidige wettelijke regeling met het oog op de centrale notie 'belang van het kind' een aantal knelpunten.

3.2 Enkele knelpunten in de wettelijke regeling

Zonder volledigheid na te streven worden in deze paragraaf een aantal elementaire knelpunten in de wettelijke regeling van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen uitgelicht, met betrekking tot respectievelijk de procedure bij de voorgeleiding en raadkamer, de termijnen en de schorsing van de voorlopige hechtenis.

De procedure bij de voorgeleiding en raadkamer

Met betrekking tot de procedure bij de voorgeleiding en de raadkamer is een drietal knelpunten in huidige wettelijke regeling te signaleren. Het eerste knelpunt betreft de aanwezigheid van de jeugdige verdachte op raadkamer. Het recht om te worden gehoord tijdens de raadkamerzitting op grond van art. 65 Sv is een belangrijke waarborg voor de ruimte voor eigen inbreng van de jeugdige in het strafproces. De jeugdige verdachte heeft, ingevolge art. 65 lid 1 tweede volzin Sv, de mogelijkheid om afstand te doen van het recht om te worden gehoord door de raadkamer. Hoogst opmerkelijk is dat art. 493 lid 4 Sv de keuze om afstand te doen van het recht te worden gehoord in wezen lijkt te stimuleren, door te bepalen dat de raadkamer, wan-

10 Deze functies van de voorlopige hechtenis vloeien voort uit de gronden genoemd in art. 67a lid 1 en 2 Sv. Zie: F.W. Bleichrodt, *Onder waarde* (diss. Nijmegen), Deventer: Gouda Quint 1996, p. 206.

11 I. Weijers, 'Grondslagen van jeugdstrafrecht', in: I. Weijers & F. Imkamp (red.), *Jeugdstrafrecht. In internationaal perspectief*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2011, p. 31-52.

12 Zie bijvoorbeeld Bartels' opvatting van het belang van het kind als 'opvoedingsbelang' in: J.A.C. Bartels, *Jeugdstrafrecht*, Deventer: Kluwer 2007, p. 4-5.

13 Reijntjes vraagt zich terecht af waar de gemeenschap het recht vandaan zou moeten halen om een jeugdige verdachte 'op te voeden', terwijl nog niet is komen vast te staan dat hij iets misdaan heeft. Zie: J.M. Reijntjes, 'Voorarrest en re-integratie', *Strafblad* 2006, p. 267. Zie hierover ook: J. uit Beijerse, 'De nieuwe regeling van de schorsing van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen in het licht van de onschuldpresumptie', *Proces* 2009, p. 314-325.

14 Hierbij speelt vanzelfsprekend tevens de in paragraaf 2 besproken problematiek betreffende de invulling van de notie 'belang van het kind'. Voorts zal de wetgever bij het vinden van dit evenwicht ook rekening moeten houden met het internationale kader van mensenrechten, waaronder de rechten van het kind zoals neergelegd in het IVRK. Denk hierbij aan het recht op een eerlijk proces en op de vrijheid van de persoon. Voor meer hierover wordt verwezen naar: T. Liefwaard, *Deprivation of Liberty of Children in Light of International Human Rights Law and Standards* (diss. Amsterdam VU), Antwerpen: Intersentia 2008.

15 Zoals onder meer de gronden en gevallen van de voorlopige hechtenis zoals neergelegd in art. 67 en 67a Sv en de termijnen in art. 64 lid 1 en art. 66 lid 1 Sv.

neer een jeugdige niet is gehoord, slechts een bevel tot gevangenhouding kan verlenen voor ten hoogste dertig dagen in plaats van negentig dagen. Terwijl de ratio achter deze bepaling is dat het belang dat een jeugdige wordt gehoord alvorens hij langdurig in voorlopige hechtenis wordt geplaatst wettelijk wordt gewaarborgd,¹⁶ kan art. 493 lid 4 Sv in de praktijk het tegengestelde effect hebben. Liefwaard wijst er op dat deze bepaling tot gevolg kan hebben dat advocaten hun minderjarige cliënten adviseren om afstand te doen van het recht om te worden gehoord.¹⁷ Dit zou onwenselijk zijn. Gelet op het belang van eigen inbreng van de jeugdige in het strafproces zou een verschijningsplicht bij de raadkamerzitting, zoals art. 495a lid 1 Sv dit voorschrijft met betrekking tot de reguliere jeugdstrafzitting, aanbevelenswaardig zijn.

Voorts is eigen inbreng van een minderjarige verdachte in het proces uitsluitend mogelijk indien de jeugdige begrijpt wat er tijdens de voorgeleiding en raadkamerzitting gebeurt en wat er gezegd wordt. De wet zwijgt hier echter over. In de praktijk heeft de advocaat van de jeugdige in dit kader een belangrijke taak: deze dient de jeugdige voor te bereiden en te helpen, door bijvoorbeeld de gang van zaken uit te leggen en vakjargon te verklaren.¹⁸ Recent onderzoek toont aan dat de advocaat hier nog wel eens in tekort schiet.¹⁹ Hier ligt dan ook een taak voor de kinderrecht. Uit de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is impliciet af te leiden dat de kinderrecht als leidinggevende aan het onderzoek ter zitting eindverantwoordelijk dient te zijn voor de mogelijkheid tot actieve participatie van de jeugdige tijdens de zitting. Zo overwoog het EHRM in de zaak *Cuscani/Verenigd Koninkrijk* in het kader van art. 6 EVRM dat op de rechter de plicht rust om zich ervan te overtuigen dat een verdachte volwaardig aan het proces kan deelnemen.²⁰ Mijns inziens is wettelijke vastlegging van deze zorgplicht in de vorm van een instructienorm voor de kinderrecht aanbevelenswaardig, mits deze zorgplicht concrete invulling krijgt door middel van het verplicht stellen van trainingen en cursussen op het gebied van communicatie met jeugdige verdachten.²¹

Een derde knelpunt betreft de aanwezigheid van de ouders bij de voorgeleiding en raadkamerzitting. De aanwezigheid van vertrouwenspersonen, zoals de ouders, is van groot belang, omdat de jeugdige verdachte in een uitermate kwets-

bare positie verkeert.²² Dit wordt erkend in verschillende internationale kinderrechtenstandaarden.²³ Opvallend is dat de Nederlandse wetgeving niet voorziet in een bepaling die de ouders van de jeugdige verdachte het recht geeft aanwezig te zijn bij het verhoor door de rechter-commissaris en bij de raadkamerzitting. Met betrekking tot de reguliere jeugdstrafrechtzitting is de aanwezigheid van de ouders op grond van art. 496 lid 1 jo. art. 496a Sv verplicht. Zover zou ik met betrekking tot de voorgeleiding en raadkamerzitting echter niet willen gaan, vanwege principiële en praktische bezwaren.²⁴ Bovendien zal in sommige gevallen de aanwezigheid van de ouders bij de voorgeleiding en raadkamerzitting helemaal niet in het belang van het kind zijn. Men kan hierbij denken aan de situatie waarin de relatie tussen de ouders en het kind erg slecht is, waardoor de aanwezigheid van de ouders strijdig kan zijn met het schadebeginsel. Of de situatie waarin de aanwezigheid van de ouders angst- en/of schaamtegevoelens veroorzaakt bij de minderjarige, waardoor hij of zij niet vrijuit kan spreken tijdens de voorgeleiding en de raadkamerzitting, hetgeen ten koste gaat van de eigen inbreng van de minderjarige. De rechter-commissaris of de raadkamer dient dan ook de mogelijkheid te hebben, op vordering van de Officier van Justitie, op verzoek van de verdachte of ambtshalve te besluiten het horen van de verdachte buiten de aanwezigheid van de ouders te laten plaatsvinden.²⁵ Desalniettemin dient als uitgangspunt te gelden dat de ouders aanwezig zijn bij de voorgeleiding en de raadkamerzitting.

De termijnen

De termijnen van bewaring en gevangenhouding voor aanvang van de terechtzitting in eerste aanleg zijn neergelegd in art. 64 lid 1 Sv en art. 66 lid 1 Sv: respectievelijk veertien en negentig dagen. Sinds 2005 is het voor de raadkamer mogelijk – ook ten aanzien van minderjarigen – negentig dagen gevangenhouding ineens te bevelen, in tegenstelling tot de (drie maal) dertig dagen voorheen.²⁶ Dit is opmerkelijk aangezien het Kinderrechtencomité juist een frequente periodieke toetsing van de voorlopige hechtenis aanbeveelt.²⁷

Met betrekking tot de termijnen van de voorlopige hechtenis wordt door de Nederlandse wetgever geen onderscheid gemaakt tussen jeugdigen en volwassenen, terwijl het Kin-

16 *Kamerstukken II* 2003/04, 29 253, nr. 13, p. 2.

17 T. Liefwaard, *Deprivation of Liberty of Children in Light of International Human Rights Law and Standards* (diss. Amsterdam VU), Antwerpen: Intersentia 2008, p. 418.

18 G. de Jonge, 'De verdediging van jongeren', in: I. Weijers & F. Imkamp (red.), *Jeugdstrafrecht. In internationaal perspectief*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2011, p. 249-264.

19 I. Weijers, 'De pedagogische opgaven van het jeugdstrafproces', op: *RSJ-Congres 2010: Het jeugdstrafproces: toekomstbestendig?*, 25 november 2010 te Amsterdam.

20 EHRM 24 september 2002, nr. 00032771/96 (*Cuscani/Verenigd Koninkrijk*), par. 38. Zie hierover voorts: EHRM 16 december 1999, nr. 24724/94 (*T./Verenigd Koninkrijk*), par. 84; EHRM 15 juni 2004, nr. 60958/00 (*S.C./Verenigd Koninkrijk*), par. 29.

21 Dit sluit aan bij de aanbeveling van het RSJ om een 'Curriculum Jeugdrecht' te introduceren. Zie: RSJ, *Het jeugdstrafproces: toekomstbestendig!*, Advies 14 maart 2011, p. 37.

22 G. de Jonge, K. Hepping & I. Weijers, 'De rol van de ouders in de jeugdstrafrechtspleging', in: I. Weijers & F. Imkamp (red.), *Jeugdstrafrecht. In internationaal perspectief*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2011, p. 236.

23 Zie onder meer artikel 7 'Beijing rules' (UN GA A/resolution 40/33, 1985), regel IV/58 van de 'Guidelines on child friendly justice' (CM/Del/Dec(2010)1098/10.2c, 17 november 2010) en regel 14 'European Rules for juvenile offenders', (CM/Rec(2008)11, 5 november 2008).

24 Weijers, Bruning en De Jonge wijzen terecht op verschillende principiële en praktische bezwaren tegen dergelijke aanwezigheidsplicht van ouders bij de terechtzitting van hun minderjarige kind. Zie: I. Weijers, M. Bruning & G. de Jonge, 'Ouders dwingen tot bijwonen jeugdstrafzitting is slecht idee', *FJR* 2008/61, p. 132-134.

25 Evenals art. 496 lid 3 Sv dit voorschrijft met betrekking tot de reguliere zitting.

26 Wet van 10 november 2004, *Stb.* 2004, 578. Zie ook: *Kamerstukken II* 2003/04, 29 253, nr. 3, p. 5/6.

27 CRC/C/GC/10, 25 april 2007, § 83, in het kader van art. 37 onder d IVRK.

derrechtencomité aanbeveelt dat de termijnen voor jeugdigen aanzienlijk korter dienen te zijn.²⁸ Het Comité neemt daarbij het standpunt in dat verdragsstaten wettelijk dienen te waarborgen dat een jeugdige die zich in voorlopige hechtenis bevindt binnen dertig dagen voor de rechter wordt gebracht, waarbij de legaliteit van de voorlopige hechtenis elke veertien dagen wordt getoetst.²⁹ Verkorting van de wettelijke termijnen van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen in de Nederlandse wetgeving is derhalve wenselijk. Wanneer men hiervoor pleit moet men evenwel voor ogen houden dat dit op gespannen voet staat met de instrumentele toepassing van het dwangmiddel voorlopige hechtenis ten behoeve van de strafvordering. Verkorting van de wettelijke duur van de voorlopige hechtenis naar dertig dagen is dan wellicht niet haalbaar.³⁰ Mijns inziens zou er met de invoering van een jeugdspecifieke bepaling waarin de duur van de voorlopige hechtenis voor aanvang van de zitting ten aanzien van jeugdigen wordt verkort van maximaal 104 dagen naar maximaal 56 dagen een evenwicht kunnen worden gevonden tussen de wenselijke verkorting van de termijnen van de voorlopige hechtenis en de strafvorderlijke belangen die hierdoor in het gedrang kunnen komen. Na de inbewaringstelling van veertien dagen, kan de raadkamer gevangenhouding bevelen voor de duur van opnieuw maximaal veertien dagen, hetwelk door de raadkamer maximaal tweemaal met ten hoogste veertien dagen kan worden verlengd. Met de invoering van deze jeugdspecifieke bepaling wordt de duur van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen aanzienlijk verkort, en wordt er een tweewekelijkse rechterlijke toetsing ingebouwd.³¹

Om een verkorting van de duur van de voorlopige hechtenis te bewerkstelligen dienen de verlengingen van de voorlopige hechtenis middels pro-formazittingen eveneens bij wet te worden beperkt. Dit is in Nederland noch in het commune strafrecht, noch in het jeugdstrafrecht het geval. De Hoge Raad heeft overwogen dat de redelijke termijn waarbinnen de rechter in jeugdstrafzaken tot een uitspraak in eerste aanleg dient te komen op zestien maanden is gesteld.³² Dit is in het licht van de internationale kinderrechtenstandaarden veel te lang. Zo beveelt het Kinderrechtencomité de verdragsstaten aan om wettelijk vast te leggen dat de kinderrechter in jeugdzaken, waarbij de jeugdige verdachte in voorlopige hechtenis verblijft, binnen zes maanden een definitieve uitspraak moet doen.³³

28 CRC/C/GC/10, 25 april 2007, § 52, in het kader van art. 40 lid 3 IVRK.

29 CRC/C/GC/10, 25 april 2007, § 83, in het kader van art. 37 onder d IVRK.

30 Er staan tevens praktische knelpunten in de weg aan de haalbaarheid van de termijn van dertig dagen, hetgeen in paragraaf 4 aan de orde komt.

31 Dit sluit tevens aan bij de aanbeveling van het RSJ om de noodzaak van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen elke twee weken te toetsen door de raadkamer. Zie: RSJ, *Het jeugdstrafproces: toekomstbestendig!*, Advies 14 maart 2011, p. 45.

32 HR 3 oktober 2000, LjN AA7309, rov. 3.15; HR 17 juni 2008, LjN BD2578, rov. 3.15.

33 CRC/C/GC/10, 25 april 2007, § 83, in het kader van art. 37 onder d IVRK. Dit streven is tevens opgenomen in de Kalsbeeknormen, betreffende de doorlooptijden in de jeugdstrafrechtsketen; *Kamerstukken II 2001/02, 27 400 VI*, nr. 60, p. 2.

De schorsingsbepalingen

Het jeugdspecifieke art. 493 lid 1 Sv bevat een plicht voor de rechter-commissaris en de raadkamer om na het bevel tot voorlopige hechtenis onmiddellijk de mogelijkheid tot schorsing van de voorlopige hechtenis te onderzoeken, hetgeen in lijn is met de uitgangspunten van het IVRK.³⁴

Voorts voorziet art. 493 lid 6 Sv jo. art. 2 lid 1 Besluit gedragsbeïnvloeding jeugdigen³⁵ in de mogelijkheid bijzondere voorwaarden aan de schorsing te verbinden. De wet spreekt van voorwaarden 'het gedrag betreffende'. Dit is opmerkelijk, aangezien gedragsbeïnvloeding als zodanig mijns inziens geen grondslag mag zijn voor het verbinden van bijzondere voorwaarden aan de schorsing van de voorlopige hechtenis. Uit Beijerse stelt terecht dat, gelet op de onschuldpresumptie, bijzondere voorwaarden die in het kader van de schorsing van de voorlopige hechtenis worden gesteld slechts gerechtvaardigd kunnen worden op grond van het subsidiariteitsbeginsel.³⁶ Dit impliceert dat de bijzondere voorwaarden dienen te strekken tot verwezenlijking van de strafvorderlijke doelstellingen van de voorlopige hechtenis,³⁷ welke gedestilleerd kunnen worden uit de gronden van art. 67a Sv.³⁸ De wetgever lijkt met het centraal stellen van gedragsbeïnvloeding bij de schorsing van de voorlopige hechtenis onder voorwaarden het 'belang van het kind' op een paternalistische wijze voorop te stellen. Hiermee wordt echter voorbijgegaan aan de ratio van de schorsing van de voorlopige hechtenis: het bieden van een minder ingrijpend alternatief voor de tenuitvoerlegging van de voorlopige hechtenis waarmee hetzelfde doel wordt gediend.³⁹ Mijns inziens is dit de enige zuivere grondslag voor het verbinden van bijzondere voorwaarden aan de schorsing van de voorlopige hechtenis.⁴⁰

Dit impliceert evenwel niet dat gedragsbeïnvloeding door schorsingsvoorwaarden nimmer legitiem is. Bijzondere voorwaarden mogen gedragsbeïnvloeding tot doel hebben, mits gerechtvaardigd op grond van het subsidiariteitsbeginsel, hetgeen veronderstelt dat de gedragsbeïnvloeding in lijn met de doelstellingen van de voorlopige hechtenis moet liggen. Hieruit vloeit voort dat slechts voorwaarden gericht op 'gedragsbeïnvloeding op korte termijn' voor oplegging in aanmerking moeten kunnen komen.⁴¹ Zo kan het opleggen

34 Uit art. 37 onder b en 40 lid 3 en 4 IVRK vloeit voort dat toepassing van vrijheidsbenemende dwangmiddelen ten aanzien van jeugdigen een *ultimum remedium* is, en dat waar mogelijk minder ingrijpende alternatieven de voorkeur verdienen.

35 Besluit van 22 januari 2008, *Stb.* 2008, 23.

36 J. uit Beijerse, 'De nieuwe regeling van de schorsing van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen in het licht van de onschuldconsumptie', *Proces* 2009, p. 316.

37 Dit volgt eveneens uit de wetsgeschiedenis: *Kamerstukken II 1913/14*, 286, nr. 3, p. 70.

38 F.W. Bleichrodt, *Onder voorwaarde* (diss. Nijmegen), Deventer: Gouda Quint 1996, p. 206.

39 J. Silvis & C.M.I. van Asperen-de Boer, 'Dwangmiddelen tegen de persoonlijke vrijheid. Art. 80 Sv', in: M.L.C.C. de Bruijn-Lückers e.a. (red.), *Sdu Commentaar Strafprocedure. Vooronderzoek*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2011, p. 643.

40 Zie hierover voorts: J. uit Beijerse, 'De nieuwe regeling van de schorsing van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen in het licht van de onschuldconsumptie', *Proces* 2009, p. 319.

41 F.W. Bleichrodt, *Onder voorwaarde* (diss. Nijmegen), Deventer: Gouda Quint 1996, p. 209.

van een leerproject als bijzondere schorsingsvoorwaarde gerechtvaardigd zijn wanneer dit strekt tot gedragsbeïnvloeding op korte termijn, waardoor bijvoorbeeld het acute recidivegevaar kan worden bedwongen.

4. De rechtspraktijk

In deze paragraaf volgen enkele bevindingen uit het verrichte praktijkonderzoek met betrekking tot de procedure bij de voorgeleiding en de raadkamer, de duur, de toepassing en de schorsing van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen. Hierbij zullen verschillende praktische knelpunten worden belicht.

De procedure bij de voorgeleiding en raadkamer

Met betrekking tot de procedure bij de voorgeleiding en de raadkamer beperk ik mij tot de bespreking van een drietal fundamentele knelpunten in de huidige praktijk. Ten eerste is gebleken dat het – soms uren durende – vervoer van de inrichting naar de rechtbank en terug in een arrestantenbus en verblijf in een *kale* cel op de rechtbank zeer belastend kunnen zijn voor een jeugdige. Dit wordt door de respondenten aangevoerd als voornaamste bezwaar tegen de invoering van een aanwezigheidsplicht voor de jeugdige op raadkamer.⁴² Vanuit de advocatuur is thans een duidelijk geluid hoorbaar dat het verblijf van minderjarige verdachten op de rechtbanken kindvriendelijker moet worden.⁴³ Een tweede knelpunt betreft de constatering dat het in de praktijk geregeld voorkomt dat de ouders van de jeugdige niet aanwezig zijn bij de voorgeleiding en raadkamerzitting.⁴⁴ Dit houdt wellicht verband met de vaste praktijk dat de ouders niet worden uitgenodigd door de rechtbank, maar door de advocaat van de jeugdige, waardoor hun aanwezigheid in grote mate afhankelijk is van de betrokkenheid van de advocaat in kwestie. Dit is opmerkelijk, aangezien uit de interviews met de kinderrechters volgt dat zij erg prijs stellen op de aanwezigheid van de ouders bij de voorgeleiding en raadkamerzitting.

Ten slotte is het derde knelpunt dat de Officier van Justitie vrijwel nooit aanwezig is bij de voorgeleiding van de minderjarige bij de rechter-commissaris. In de praktijk spreekt de Officier van Justitie de jeugdige veelal slechts vóór de voorgeleiding in de cel op de rechtbank. Als voornaamste oorzaak van de stelselmatige afwezigheid van de officier op de voorgeleiding wordt het capaciteitstekort bij het Openbaar Ministerie genoemd. De geïnterviewde officieren zien overigens ook geen absolute noodzaak voor hun aanwezigheid. Opvallend is echter dat drie van de vier geïnterviewde kinderrechters/R-C aangeven hier wel behoefte aan te hebben. Hierbij wordt er door de kinderrechters/R-C op gewezen dat het ten koste gaat van de kwaliteit van de proces-

gang en van de afwegingen van de rechter-commissaris, indien één van de procespartijen stelselmatig niet aanwezig is. Voorts blijken ook de geïnterviewde advocaten bezwaren te hebben tegen de afwezigheid van de Officier van Justitie op de voorgeleiding, waarbij vooral wordt gewezen op de interne openbaarheid: de advocaat is niet aanwezig als de jeugdige verdachte voorafgaand aan de voorgeleiding in de cel door de officier wordt bezocht. In dit kader wordt ook gewezen op het gevaar van 'te korte lijntjes' tussen de Officier van Justitie en de rechter-commissaris: advocaten horen tijdens de voorgeleiding dat de (afwezige) Officier van Justitie reeds contact met de rechter-commissaris heeft gehad.⁴⁵

De duur van de voorlopige hechtenis

Ten aanzien van de duur van de vorderingen en bevelen tot gevangenhouding valt op dat de Officier van Justitie en de raadkamer in de praktijk nauwelijks gebruik lijken te maken van de bevoegdheid om negentig dagen gevangenhouding te vorderen c.q. bevelen. Uit het praktijkonderzoek blijkt dat verschillende rechtbanken een afspraak hebben gemaakt met het Openbaar Ministerie dat Officieren van Justitie in ernstige jeugdstrafzaken standaard (drie maal) dertig dagen vorderen in plaats van negentig dagen ineens. Dit is gelet op de door het Kinderrechtencomité aanbevolen periodieke toetsing van de voorlopige hechtenis⁴⁶ en eerder gemaakte opmerkingen ten aanzien van de wettelijke regeling een positieve ontwikkeling.

Voorts blijkt dat voor wat betreft de totale duur van de voorlopige hechtenis het persoonlijkheidsonderzoek in de praktijk het grootste knelpunt is. Dit onderzoek wordt verzorgd door het NIFP en duurt vaak maanden. Binnen het huidige systeem, waarin het NIFP afhankelijk is van de bereidwilligheid van psychologen en psychiaters die op freelance-basis werken, is het vrijwel onmogelijk om te waarborgen dat de duur van het persoonlijkheidsonderzoek stelselmatig aanzienlijk wordt verkort. Een herbezinning op dit systeem is dan ook wenselijk.⁴⁷ Zolang de gemiddelde duur van het persoonlijkheidsonderzoek niet wordt verkort, heeft het verkorten van de wettelijke 104-dagentermijn – zoals in paragraaf 3.2 is bepleit – immers slechts meer pro-formazittingen tot gevolg. Uit de interviews met de kinderrechters volgt evenwel dat, ten aanzien van jeugdigen die in voorlopige hechtenis verblijven, een einduitspraak in eerste aanleg binnen zes maanden in vrijwel alle zaken haalbaar moet kunnen zijn.⁴⁸

42 Dit geldt temeer als men bedenkt dat een raadkamerzitting geen inhoudelijke behandeling van de zaak betreft en doorgaans niet langer dan een kwartier duurt.

43 Zo is een Rotterdamse advocate recentelijk gestart met het 'Project kindvriendelijkheid gerechtsgebouwen'.

44 Zoals in paragraaf 3 aangegeven, hebben ouders thans geen wettelijk recht op aanwezigheid.

45 De geïnterviewde kinderrechters/R-C en Officieren van Justitie stellen echter dat het contact voorafgaand aan de voorgeleiding doorgaans beperkt blijft tot praktische zaken en geen inhoudelijke bespreking betreft.

46 CRC/GC/10, 25 april 2007, § 83, in het kader van art. 37 onder d IVRK.

47 Het doen van concrete aanbevelingen hieromtrent valt buiten de reikwijdte van deze bijdrage. Nader onderzoek is wenselijk.

48 Onderzoek bevestigt dat een langere duur van de voorlopige hechtenis een positief effect heeft op de doorlooptijd. Niettemin volgt uit cijfers over 2008 dat het streven om ten aanzien van jeugdigen in voorlopige hechtenis binnen zes maanden tot een eindvonnis te komen niet altijd haalbaar is gebleken. Zie: Andersson Elffers Felix, *Doorlooptijden doorlicht. Evaluatie Kalsbeeknormen*, Utrecht, 15 juli 2009, p. 55.

Toepassing van de voorlopige hechtenis: het belang van het kind als bezwaar of rechtvaardiging?

Ondanks dat de gevallen en gronden van de voorlopige hechtenis in de wetgeving niet jeugdspecifiek zijn, lijkt de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen in de praktijk niettemin op een jeugdspecifieke wijze te worden toegepast. Uit de interviews blijkt dat zowel de Officier van Justitie bij het vorderen, als de kinderrechter bij het bevelen van de voorlopige hechtenis in jeugdstrafzaken, naast de wettelijk vastgelegde gevallen en gronden, rekening houdt met het 'belang van het kind' als zwaarwegende factor.

Interessant is evenwel dat er onder kinderrechters grote verschillen zijn in opvatting over de wijze waarop het 'belang van het kind' de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen beïnvloedt, hetgeen aansluit bij het in paragraaf 2 gemaakte onderscheid tussen een 'minimaliserende' en 'maximaliserende' invulling van deze notie. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de opvattingen van de kinderrechters over de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van *first offenders* die relatief lichte delicten hebben gepleegd. De meerderheid van de geïnterviewde kinderrechters is van mening dat bij *first offenders* vrijwel nooit moet worden overgegaan tot voorlopige hechtenis – tenzij er sprake is van een zeer ernstig feit – zodat er zo min mogelijk schade wordt aangericht in het leven van de jeugdige. Deze opvatting is gebaseerd op het uit het belang van kind voortvloeiende schadebeginsel en sluit aan bij de ultimatum remediumgedachte, dat vrijheidsbeneming en strafrechtelijk ingrijpen uitsluitend als laatste redmiddel worden ingezet. Eén van de kinderrechters ziet de voorlopige hechtenis – met name de interventies die in het kader van de schorsing daarvan kunnen worden opgelegd – daarentegen als een geschikt middel om jeugdige *first offenders*, die relatief lichte delicten hebben gepleegd maar een veelvoud aan persoonlijke problemen hebben, weer op het goede pad te brengen, en heeft hierop in samenwerking met het Openbaar Ministerie een alternatieve werkwijze ontwikkeld. De voorlopige hechtenis wordt in dit model in wezen gebruikt om te kunnen schorsen onder bijzondere voorwaarden en zo snel gedragsbeïnvloedend te kunnen ingrijpen. Deze opvatting getuigt van een meer paternalistische invulling van de notie 'belang van het kind' en neigt naar een hulpverleningsstrafrecht.⁴⁹

De notie 'belang van het kind' wordt door kinderrechters dus enerzijds als bezwaar tegen de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdige *first offenders* aangewend, maar anderzijds ook als rechtvaardiging. De invloed van het belang van het kind op de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen is dan ook sterk afhankelijk van de invulling die de betreffende kinderrechter aan deze notie geeft.

49 Kanttekening hierbij is dat deze praktijk is ontwikkeld als 'noodoplossing' in reactie op de problemen in de civiele jeugdzorg. Het is echter de vraag of deze noodoplossing gerechtvaardigd is.

Schorsing onder bijzondere voorwaarden

Uit het praktijkonderzoek is gebleken dat aan het uit art. 493 lid 1 Sv voortvloeiende uitgangspunt 'schorsen, tenzij ...' door kinderrechters onverkort navolging wordt gegeven. De geïnterviewde kinderrechters geven aan dat randvoorwaarden voor schorsing zijn dat de aard en de ernst van het delict niet in de weg staat aan een schorsing en dat de persoonlijke situatie van de minderjarige, in het bijzonder de thuissituatie en dagbesteding, de schorsing verantwoord maken. Hierbij wordt een afweging gemaakt tussen het belang van de minderjarige en het belang van de maatschappij. Opvallend is echter dat niet alle kinderrechters in het voorschrift van art. 493 lid 1 Sv een motiveringsplicht bij niet-schorsen lezen, daar waar andere kinderrechters hier groot belang aan hechten.

Zoals eerder aangegeven worden aan de schorsing van de voorlopige hechtenis in de praktijk vrijwel altijd bijzondere voorwaarden verbonden. Het verbinden van bijzondere voorwaarden aan de schorsing wordt door de kinderrechters beschouwd als maatwerk. Allereerst wordt, aan de hand van verklaringen van de jeugdige zelf, de ouders en de Raad voor de Kinderbescherming, zorgvuldig gekeken welke factoren in het leven van de betreffende jeugdige het risico vergroten dat de jeugdige gedurende de schorsing (wederom) in de fout zal gaan. Aan de schorsing van de voorlopige hechtenis worden vervolgens voorwaarden verbonden waarvan de kinderrechter/R-C of raadkamer denkt dat deze de risicofactoren kunnen neutraliseren en daarmee de schorsing verantwoord maken. Voorbeelden zijn een locatierverbod of een avondklok, waarmee wordt voorkomen dat de jeugdige zich tijdens de schorsing op bepaalde *criminogene* hangplekken begeeft of in de nachtelijke uren zonder toezicht op straat rondhangt.⁵⁰ Zoals gezegd lijkt in sommige arrondissementen gedragsbeïnvloeding en de aanpak van persoonlijke problemen van de jeugdige nogal eens centraal te staan bij het opleggen van bijzondere schorsingsvoorwaarden. Dit getuigt van een jeugdspecifieke toepassing, maar is tegelijkertijd erg paternalistisch. Voorts gaat dit voorbij aan de ratio van de schorsing van de voorlopige hechtenis.⁵¹ De vraag is derhalve of deze praktijk principieel aanvaardbaar is.

Tot slot verdient opmerking dat de bijzondere schorsingsvoorwaarden in de praktijk van zeer ingrijpende aard kunnen zijn. Een zekere verrekening van de bijzondere schorsingsvoorwaarden met de door de rechter op de eindzitting op te leggen straf zou mijns inziens, naar analogie van art. 27 Sr, redelijk zijn. In sommige arrondissementen is dit reeds vaste praktijk.

50 In dit kader zijn recentelijk in politiek Den Haag voornemens geuit om in jeugdzaken (meer) gebruik te maken van elektronisch toezicht op de naleving van dergelijke bijzondere schorsingsvoorwaarden. Zie: *Kamerstukken I 2011/12*, 22 112, EI, p. 7.

51 Zoals in paragraaf 3.2 is betoogd is de enige zuivere grondslag voor de schorsing onder bijzondere voorwaarden immers het bieden van een minder ingrijpend alternatief voor de tenuitvoerlegging van de voorlopige hechtenis waarmee hetzelfde doel wordt gediend.

5. Tot besluit

In deze bijdrage is vooral aandacht besteed aan de knelpunten in de wettelijke regeling van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen, en de toepassing daarvan in de praktijk, in het licht van het 'belang van het kind' als centrale notie in het jeugdstrafrecht. Het is hierbij van belang voor ogen te houden dat het 'belang van het kind' in tal van onderdelen van zowel de wettelijke regeling van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen als de praktijk wel nauw verweven is.⁵² Niettemin is duidelijk geworden dat een aantal aspecten van zowel de wettelijke regeling als de rechtspraak nopen tot herbezinning. In deze bijdrage zijn dan ook een aantal concrete aanbevelingen gedaan voor zowel de wetgever als de rechtspraak.⁵³ Hierbij moet voor ogen worden gehouden dat het inbouwen van meer jeugdspecifieke waarborgen in de wettelijke regeling een directe weerslag kan hebben op de ruimte voor een adequate instrumentele toepassing van het dwangmiddel ten nutte van de strafvordering. Voorts staan praktische problemen nogal eens in de weg aan het waarborgen van enkele principiële uitgangspunten van het (jeugd)strafrecht en het IVRK. Anderzijds zijn praktische oplossingen voor nijpende problemen soms moeilijk verenigbaar met fundamentele principes en uitgangspunten. Men zal derhalve telkens moeten laveren tussen 'het principiële' en de praktische realiteit.

Voor wat betreft de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen blijken kinderrechters in de praktijk bereid te zijn *soepel* om te gaan met de wetgeving, wanneer dit het belang van het kind dient. Dit leidt in sommige gevallen tot verregaand paternalisme en is soms principieel niet geheel zuiver. Dit gezegd hebbende, acht ik de bevoegdheid van de geïnterviewde kinderrechters en de overige betrokkenen uit de rechtspraak om praktische oplossingen te zoeken voor de problematiek van de jeugdige niettemin positief. Gelet op deze constatering en met de inachtneming van de aangereikte aanbevelingen ben ik, ondanks de verharding van het strafklimaat, hoopvol gestemd over de toekomst van de toepassing van de voorlopige hechtenis ten aanzien van jeugdigen in Nederland.

Een beknopt overzicht van de aanbevelingen

Voor de wetgever:

- De jeugdige moet wettelijk verplicht worden bij de raadkamerzitting aanwezig te zijn. Dit betekent afschaffing van de mogelijkheid om afstand te doen van het recht om te worden gehoord (art. 65 Sv) en van art. 493 lid 4 Sv. Praktische randvoorwaarden: regionale plaatsing van de jeugdige en verbetering van de omstandigheden tijdens het verblijf op de rechtbank.
- De actieve zorgplicht van de kinderrechter dat de jeugdige verdachte tijdens de voorgeleiding/raadkamerzitting begrijpt wat er gebeurt en wat er gezegd wordt, zodat hij zo volwaardig mogelijk kan participeren,

dient wettelijk gewaarborgd te worden in de vorm van een instructienorm. De zorgplicht dient te worden ingevuld middels het verplicht stellen van cursussen en trainingen voor kinderrechters op het gebied van communicatie met, en bejegening van jeugdigen.

- De ouders van de jeugdige dienen een wettelijk recht te krijgen om aanwezig te zijn bij de voorgeleiding van de jeugdige en bij de raadkamerzitting, waarbij de betreffende rechter een mogelijkheid heeft om (een deel van) de zitting buiten de aanwezigheid van de ouders te laten plaatsvinden.
- Afstappen van de 104-dagtermijn. De invoering van een bepaling die de termijn van de voorlopige hechtenis voor aanvang van de zitting in eerste aanleg ten aanzien van jeugdigen verkort tot 56 dagen, waarbij een tweewekelijkse rechterlijke toetsing wordt ingebouwd. Praktische randvoorwaarde: de verkorting van de duur van het persoonlijkheidsonderzoek.
- De invoering van een bepaling die de maximale totale duur van de voorlopige hechtenis (inclusief de verlengingen pro forma) ten aanzien van jeugdigen in het kader van de strafzaak in eerste aanleg beperkt tot zes maanden.
- Herschrijving van art. 493 lid 6 Sv, waarbij 'voorwaarden die het gedrag van de veroordeelde betreffen' wordt vervangen door 'voorwaarden die strekken tot verwezenlijking van het doel waarvoor de voorlopige hechtenis is opgelegd'.⁵⁴

Voor de rechtspraak:

- De Officier van Justitie dient in beginsel altijd aanwezig te zijn bij de voorgeleiding van een jeugdige verdachte bij de rechter-commissaris in het kader van de inbewaaringstelling.
- De kinderrechter dient de beslissing om de voorlopige hechtenis niet te schorsen te allen tijde te motiveren, hetgeen voortvloeit uit art. 493 lid 1 Sv.
- Rechters dienen, naar analogie van art. 27 Sr, op de eindzitting bij de straftoemeting rekening te houden met de bijzondere voorwaarden die in het kader van de schorsing van de voorlopige hechtenis zijn gesteld.

⁵² Hiervoor wordt verwezen naar de afstudeerscriptie waarop deze bijdrage is gebaseerd.

⁵³ Zie de volgende pagina voor een overzicht van de aanbevelingen.

⁵⁴ In navolging van Uit Beijerse. Zie: J. uit Beijerse, 'De nieuwe regeling van de schorsing van de voorlopige hechtenis bij jeugdigen in het licht van de onschuldconsumptie', *Proces* 2009, p. 319.